

IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)

UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514

ISSN: 2249-894X

REVIEW OF RESEARCH

VOLUME - 8 | ISSUE - 4 | JANUARY - 2019

ગુજરાત મેં સલ્તનત કે સમય કી વાવેં

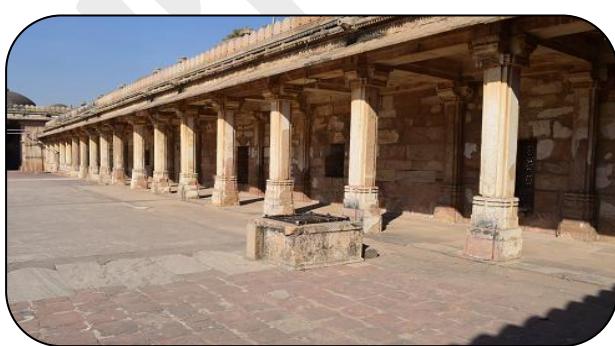
ડા. નિલેશકુમાર જી. વસાવા

આસી.પ્રોફેસર, સરકારી વિનયન કોલેજ વાંકલ, જી.સુરત.

* સારાંશ :

ગુજરાત મેં સોલંકી-વાધેલા રાજ્ય અમલ દરમ્યાન સ્થાપત્યો કા બહુત વિકાસ હુआ। હિન્દુ પદ્ધતિ કે મુતાબિક ઉસકે બાંધકામ હુએ। મુસ્લિમ રાજ્ય કી સ્થાપના હોને સે ધાર્મિક બાંધકામો કે સાથ નાગરિક બાંધકામ હુએ। ઇસ નાગરિક બાંધકામો મેં વાવ મુખ્ય થી। જ્યાદાતર મુસ્લિમાન સ્ત્રી યા વટલાયેલ સ્ત્રીઓને વાવ બંધાઈ હો એસે ઉદાહરણ હૈ। ઇસ સમય મેં વાવ મેં ફ્ટ કે નીચે ચોરસ સ્તંભો કા ટેકા દેને કી બજાયે કમાન આકાર કા વાવ મેં કમાનોરૂપી ટેકા દેકર વાવ બનને લગી। ફ્ટ ગોલ ઘુમ્મટ જૈસે બનને લગે। સલ્તનત કાલ મેં મુખ્ય જલાશયો મેં વાવ કા સમાવેશ હુઆ હૈ। જ્યાદાતર યે વાવેં મહૂદ બેગડા કે સમય કી હૈ। ઇસ વાવો કી વિશેષતા મેં કમ વિસ્તાર મેં જ્યાદા ઊંડાણ કા ખોદકામ રહતા। પગથિયે કી પદ્ધતિ ભી ઊંડ પ્રકાર કી રહતી। ઇસ વાવો કો ઊંડા ઊંડ કહને મે કોઇ વાંધા ન આવે ઉસકે બાદ જો પીઢિયા ઇનકી જગા પર સે હટ જાય યા ધરતીકંપ હોને સે ઉસકી પકડ ઢીલી પડ જાય ઇસીલિએ પીઢિયાને કમાન સાથ જ્યાદા મજબૂતાઈ સે પકડાતે થે। જો સલ્તનત કાલ કે વાવ બાંધનારકો ઇસ નબળાઈ કા ખ્યાલ આને સે ઉન્હોને વાવો કી લંબાઈ બઢાકર ક્રમે ક્રમે ઊંડે ઉતારને કી યોજના કી ઇસીલિએ વાવેં લાંબી જ્યાદા ઊંડાઝવાલી બનને લગી। ઉદાહરણ ઘોઘા કી વાવ, ધોલકા કી વાવ, અડાલજ કી વાવ આદિ। વાવ કા બાંધકામ ચૂને, કોંક્રીટ મીકસ કરકે વાવ બંધાતે। પહ્લે કૂવા ખોદ લેને કે બાદ અમુક ઊંચાઈ પર પાની કી સપાટી કી નજીક કી આખિર મેં આખિર જો હો ઉસે જહાઁ સે પાની આતા પાસ કે ઊંડ મેં સંગ્રહાય વહાઁ સે પ્રવેશ કા અંતર નક્કી કર કે બીચ-બીચ ગાલા રખકર ખોદકામ ઊંડા હોતા જાતા। એક ગાલે કા ખોદકામ પૂરા હોને કે બાદ ઉસકે ઉપર બાંધકામ કર લેને કે બાદ વહ પગથિયે રહ્યે રહ્યે સ્તંભો કે સાથ પાટડિયા જડ દેતે ઔર આસપાસ કી ભીત મેં પશ્થર ઊંડે તક જાને દેતે ઉસે ટેકે સે બારાબર પક્કણ દેતે। વાવ કી લંબાઈ-પહોલાઈ બઢી, જાને ઔર આને કી સરલતા બઢી, ઔર જ્યાદા આલહાદક બની।

સુલ્તાન મેહમૂદ બેગડા કી અડધી સદી કે સમય મેં ગુજરાત ઔર અહમદાબાદ મેં સ્થાપત્ય કા ઉત્તમ નમૂને ખંડે હુએ। ગુજરાત કે આભુષણરૂપ સુંદર વાવે ભી ઇસ સમય મેં બંધાઈ। અહમદાબાદ કે અસારવા મેં આજ ભી દો બડી વાવે હૈ। માતા ભવાની કી વાવ, દાદા હરી કી વાવ યા બાઇ હરી કી વાવ, ધોલકા કી વાવ હૈ। માતા ભવાની વાવ કી રચના હિન્દુ બાંધકામ પદ્ધતિ કો જ્યાદા અનુકૂલ હો એસી લગતી હૈ। ઇસીલિએ યહ વાવ ખૂબ જ પ્રાચીન હૈ એસા બહોત વિદ્વાનો કા માનના હૈ। વાવ મેં મનાતા સ્થાપત્ય પીછે સે હુઆ હૈ। માધવાવ, ગંગાવાવ, રાણકીવાવ, વાયડ કી વાવ સે જ્યાદા સલ્તનતકાલ કી વાવ પદ્ધતિ અલગ ઔર જ્યાદા સલામત દીખતી હૈ।

* માલા ભગત કી વાવ :

કડી મેં માલા ભગત કી વાવ અચ્છી હૈ। યહ વાવ મુસ્લિમાન કે સમય મેં બંધાઈ હો એસા લગતાને હૈ। દૂસરી વાવ કડી મેં લક્ષ્મીપુર ગાંવ જાને કે રાસ્તે પર આતી હૈ। યહ વાવ તીન મજલે કી હૈ।

* બાબરી વંશ કે બાદશાહો કે સમય કી વાવેં :

ગુજરાત મેં બાબરી વંશ કે બાદશાહો કે સમય મેં બહોત સી વાવેં બંધાઈ થી। ઇસ સમય કી વાવેં ઇંટ ઔર ચૂના ઔર કોંક્રીટ

મિશ્રિત વાવો કે બાંધકામ મેં ઉપયોગ મેં લિયા થા। જ્યાદાતર વાવ કાટખૂને બંધાઈ શુરુ હોતી થી। ઇસ સમય કી વાવેં સાદી બંધાણી હૈ। વાવ કે પહ્લે મજલે કા ભાગ ઉપર કે આગે કે ભાગ પે મંડપિકા ઉસકે ઉપર ગોલાકાર ગુંબજ જૈસા આકાર ઉસકી ચારો તરફ કિલ્લા જેસા કાંગરા ઔર વાવ કી બાહર કે ભાગ કી દીવાલ કો ભી કાંગરા જૈસા ભાત લગાઈ થી। ઉદાહરણ : ઘોઘા કી વાવ, ગોપનાથ પાસ કી વાવ, સોનેરી વાવ, ધંધુકા કેપાસ કી વાવ। જ્યાદાતર વાવ સાદી બાંધણી વાલી હૈ।

* વાયડ કી વાવ :

પાટણ સે ૨૪ કિ.મી. બનાસ નદી કે દક્ષિણ ભાગ મેં વાયડ ગામ હૈ। ડા. બર્જેશ વાયડ કી વાવ કો હિંદુ ર્ચના ગીનતે હૈ। વાવ કા રૂપ ઔર સ્તંભ કી ર્ચના ઉપરાંત આયોજત દેખકર યહ ઇસ્લામકાલ સે જ્યાદા નજદીશ આઈ હૈ। યહ વાવ ૩૬ મીટર લાંબી ઔર ૪ મીટર પહોલી હૈ। પાંચ મીટર કી ર્ચના વાલી યહ વાવ ઉસકે પડથાર ટુંકે હૈ ઔર બહોત છોટે હૈ। તીસરા મજલા તો ઉમરાણા માત્ર ૦.૭૫ મીટર પહોલાઇ કા હૈ। કૂવે કા વ્યાસ ૪ મીટર હૈ। નીચે કી તરફ સાંકડા દેખને કો મિલતા હૈ। વાવ કે સ્તંભ અડાલજ કી વાવ જૈસે હૈ। વહ સાદે હૈ। યહ વાવ મુખલ કાલ મેં બનાઈ ગઈ હો એસા સંભવ હૈ। યહ વાવ મેં ૧૮ સાદી કે શિવમંદિર શિલ્પ રખે હુએ હૈ।

* પાટણ કી ખારી વાવ :

૧૭મી સાદી મેં પાટણ મેં યહ વાવ બંધાઈ થી। પાટણ કી ઉત્તર દિશા મેં આયી હુઈ હૈ। ઇસ વાવ મેં સે ખારા પાની મિલને સે ઇસ વિસ્તાર કો ખારી વાવ કા વિસ્તાર કહતે હૈ। ઇસ વિસ્તાર મેં શ્રાવકો કી બસ્તી જ્યાદે થી। વાવ સાદી હૈ ઔર કોઈ કોતરણી કામ નહીં।

* મોડાસા કી વાવ :

બાદશાહ જહાંગીર કે સમય મેં અહમદાબાદ કે મમીપુર નામક પરા મેં સે મિલા હુઆ એક લેખન પર સે જાનને કો મિલતા હૈ। યહ વાવ એક મુસ્લિમને મોડાસા મેં બંધાઈ હૈ। યહ વાવ ૧૬૨૨ મેં બંધાઈ થી।

* રોહાની વાવ :

પાલનપુર સે ૭ કિ.મી. દૂર સરોત્રા કે પાસ રોહા ગામ આયા હૈ। ઇસ વાવ મેં ચાર શિલાલેખ હૈ। વાવ કે સ્તંભ ભી કોતરે હુએ હૈ। પૂરી વાવ સફદ આરસ મેં બનાઈ હુઈ હૈ। વાવ મેં બાંધને કે સખી ઓનીર પૂરાને મંદિરો કા ઉપયોગ કિયા હૈ। વાવ પ્રદેશ કે પાસ મેં એક છોટી દેરી હૈ। પગથીયા સે પહ્લે ૨ મીટર પહોલા પડથાર હૈ। વાવ કે મધ્યભાગ મેં અષ્ટકોણ દેખને કો મિલતા હૈ। રાજા શ્રી મન કી પત્ની ચંપા ઔર ઉસકી પુત્રી સજ્જાબાઇને રૂ.૫૧,૦૦/- ખર્ચ કર કે દેરીયાં બનાઈ હૈ।

* શામલાજી કી વાવ :

શામલાજી કા મુખ્ય મંદિર દેવગણધરકે મંદિર કે સામને ત્રિલોકીનાથ કે મંદિર કેપાસમેં એક વાવ આઈ હૈ। વાવ કા પ્રવેશદ્વાર દક્ષિણાભિમુખ હૈ। વાવ મેં લગભગ પાંચ કોઠે હો એસા જાનને કો મિલતા હૈ। પહ્લે મજલે કે ગોખ મેં ખંડિત પ્રતિમાએં હૈ। પ્રતિમા પહ્ચાની જાતી નહીં। ઉસકે દૂસરે માલ કે પડથર કે એક ગોખ મેં શેષશાયી વિષ્ણુ કી ખંડિત પ્રતિમા આઈ હૈ। વાવ લાલ પત્થર સે બનાઈ હુઈ હૈ। વાવ કા બાંધકામ દેખને કે બાદ એસા લગતા હૈ કે મંદિર કે બાંધકામ કે બાદ વાવ બંધાઈ હો એસા લગતા હૈ। ઇસીલિએ મંદિર કે ઉપયોગ હેતુ વાવ બંધાઈ હૈ। આજ યહ વાવ પુરાતત્વ ખાતે કે રક્ષણ તલે હૈ। વાવ કે પ્રથમ મજલે કે ગોખ મેં ગણપતિ કી પોપટ કી કોતરણી હૈ। વાવ કે દૂસરે મજલે દરવાજે કે કોને પર હાથી કા શિલ્પ ખૂબ જ આકર્ષક હૈ।

* ત્રીકમ બારોટની વાવ :

પાટણ મેં ત્રીકમ બારોટ કી વાવ કે નામ સે હાલ મેં એક વાવ પહ્ચાની જાતી હૈ। યહ વાવ આનંદરાવ ગાયકવાડ કે સમય મેં ઇનામદાર બારોટ, બહાદુરસિંહ જનકરણસિંહે ઈ.સ.૧૮૦૬ મેં બંધાને કી શુરુઆત કી જો ઇનકે પુત્ર ને ૧૪,૧૨૫ રૂ. ખર્ચ કરકે ઈ.સ.૧૮૧૨ મેં પૂરી કરાઈ હૈ। ઇસ વાવ કે બાંધકામ મેં રાણીવાવ કે પત્થરો કા ઉપયોગ કિયા હૈ। વાવ પાંચ મજલે કી હૈ। દો છોટે મજલે ઇંટો સે ઔર તીન મજલે પત્થરો સે બંધાઈ હુએ હૈ।

વારે ગુજરાત કે શણગાર કા એક મહત્વ કા અલંકાર હૈ। ઇસ અલંકાર દ્વારા ગુજરાત મેં વાવ સ્થાપત્ય કી ગણના ભારત કે વિદ્વાનો, પુરાતત્વવિદો ઔર વિદેશો મેં પર્યટકો ઔર કલાતત્વ વેચકોને વાવો કી નોંધ લી હૈ। ઉસ સમય કી સખી વારે સુંદર ઔર અલંકાર નહીં થી। વારે લોગો કે સામાજિક, રાજકીય ઔર ધાર્મિક જીવન કી કથા કહતી હૈ।

આજ વાવ કા ઉપયોગ ક્યું હોતા નહીં યા કિતના હોતા હૈ। વિજ્ઞાન કે યુગ મેં લોગો કે કહને મેં આયા કે વાવ કા પાની પીને સે બાલોનું કા રોગ હોતા હૈ। ઇસી રોગો કે પરિણામ સ્વરૂપ નલ-ગટર, નહેર યોજના, પાની કી ટાંકીયાં, નગર પંચાયત, મયુનિસિપલ કોર્પોરેશન આદિ સંસ્થાએં લોગો કો ઘર ઘર પાની પહોંચાને કી વ્યવસ્થા કરતી હૈ। ઇસોલિએ વાવ કે પાની કા ઉપયોગ બંધ હુઅા। આજ ગુજરાત કા ઇતિહાસ ઉસકી સંસ્કૃતિ અડીખમ ખડી હુઈ દેખને કો મિલતી હૈ ઔર ઉસકે સમય કી ઇતિહાસ મેં સાક્ષી દેતી હૈ।

* સંદર્ભસૂચિ :

૧. કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઇ, “ગુજરાત કા ઐતિહાસિક પ્રસંગ ઔર કહાનિયાં”, મુંબઇ, ૧૯૪૦
૨. માસ્ટર ફરામરોજ સોરાબજી, “પાલણપુર અઝન્સી ડિરેક્ટરી”, ભાગ-૪, અહમદાબાદ, ૧૯૦૮
૩. નવાબજાદા તાલેમહંમદખાન, “પાલણપુર રાજ્ય કા ઇતિહાસ”, ભાગ-૧, વડોદરા, ૧૯૧૬
૪. નવાબજાદા તાલેમહંમદખાન, “પાલણપુર રાજ્ય કા ઇતિહાસ”, ભાગ-૧, વડોદરા, ૧૯૧૬
૫. શાસ્ત્રી હરિપ્રસાદ ઔર પરીખ પ્રવિણચંદ્ર (સંપાદકે), ગુજરાત કા રાજકીય ઔર સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ, ગ્રંથ-૬ “મુઘલકાલ”, અહમદાબાદ, ઇ.સ. ૧૯૭૭
૬. માસ્ટર ફરામરોજ સોરાબજી, “પાલણપુર અઝન્સી ડિરેક્ટરી”, ભાગ-૪, અહમદાબાદ, ૧૯૦૮
૭. નવાબજાદા તાલેમહંમદખાન, “પાલણપુર રાજ્ય કા ઇતિહાસ”, ભાગ-૧, વડોદરા, ૧૯૧૬
૮. માસ્ટર ફરામરોજ સોરાબજી, “પાલણપુર અઝન્સી ડિરેક્ટરી”, ભાગ-૪, અહમદાબાદ, ૧૯૦૮

ડા. નિલેશકુમાર જી. વસાવા

આસી.પ્રોફેસર, સરકારી વિનયન કોલેજ વાંકલ, જી.સુરત.